

A munka hada

A munkások többsége a rendszerváltás vesztese. Ez nem jelenti azt, hogy a szocializmus idején ők lettek volna a rendszer kegyeltjei. **Eörsi István** még a szamizdatos időkben úgy fogalmazott, lehet, hogy a munkásosztály hatalomra került, csak elfelejtették erről értesíteni.

Veszítettek először is azok a munkások, akik elvesztették munkahelyüket. Ez számukra a teljes megfosztottságot jelentette, hiszen a munkások élete és biztonságátudata nem a vagyonhoz, hanem a biztonságos, folyamatos és tartós foglalkoztatáshoz kötődik. Veszítettek a munkások kulturálisan is. Egész generációk a teljes állami tulajdonra és a teljes foglalkoztatásra épülő rendszerhez igazították életvezetésüket. S bár a rendszer csupán alacsony szintű egyéni fogyasztást és felhalmozást tett lehetővé, de nagyfokú biztonságot nyújtott a garantált társadalmi minimum civilizációs szintjén. A rendszer nem vagy csak kivételesen honorálta a kiemelkedő teljesítményeket, de a bérekhez kapcsolódó állami juttatásokat (oktatás, egészségügyi ellátás, üdülés stb.) többé-kevésbé biztosította. A munkásoknak most nemcsak a piactudáshoz, de egy új társadalmi rendhez és munkakultúrához is alkalmazkodniuk kellett, miközben korábbi szakképzettségük gyakran érvénytelenné vált. A képzetlen és instabil életmódot folytató munkások tömege szenvedte el a legnagyobb veszteségeket.

A munkások sokat veszítettek erkölcsi megítélésben és társadalmi presztízsből is. A szocialista politikai rendszer a munkásosztály hatalmaként deklarálta és legitímálta magát. Bár a munkásosztály helyzete ezt sohasem igazolta vissza, sőt 1956 után módszeresen fel is számolták politikai szervezeteit és aktivitását, a nyilvános közbeszédben mégis magas presztízse maradt a munkáséletnek. Nem véletlen, hogy a Kádár-rendszerrel szemben megfogalmazódó bírálatok egyik állandó forrásává éppen annak felismerése vált, hogy a munkásosztály hatalmának nyilvános deklarálása és a munkások tényleges helyzete között mély ellentét feszül.

A „munkás” csak a rendszerváltás után került ki a nyilvános beszéd szótárából. A „proletár” szó kifejezett pejoratív értelmet kapott. Igaz, hogy a „munkás” vagy a „proletár” néhány évtizedig a hatalom uralkodó szófordulata volt, a köznapi vagy családi használatra a „proli” vagy a „melós” szolgált. De a munkás státusának megváltozása a köznyelvben csak részben magyarázható a korábbi hatalom nyelvi tabuinak a ledöntésével.

Ma a munkásokról készült riportok, szépirodalmi alkotások kevés kivétellel többnyire a szegénységről, a ki nem fizetett rezsiről, a nélkülözhető gyermekekről, a nyomorgó nyugdíjasokról és a munkanélküliek céltalan napjairól adnak képet. Gyakran el is mosódik a határ a róluk és a hajléktalanokról, illetve a prostituáltakról, a lumpenekről szóló beszámolóik között. Utójára a harmincas években ábrá-

zolt az irodalom ilyen mértékben megnyomorított életeteket. Lehet, hogy a munkások jelentős rétegeinél és csoportjainál ennek az ábrázolásnak van szociológiai alapja, de az egész magyar munkásságról ez mégsem mondható el. Ugyanakkor feltűnő, hogy a munkásokról vagy munkanélküliek sorsát ábrázoló mai írásokból mennyire hiányzik a harmincas évek magyar irodalmának mély együttérzése, elkötelezett szolidaritása. Talán az egy Tar Sándor kivételével a munkásokról ma nem beszél a magas szintű irodalom.

Általában is elmondható, hogy a munkásokra vonatkozó értelmiségi közbeszédből ma legtöbbször hiányzik az empátia és a megélt valóság élménye. Az értelmiség (és általában az elit) úgy tekint a munkások életére, szokásaira, értékrendjére és nyelvére, mint valami távoli egzo-

részvétnek és az életük megismerésére irányuló kíváncsiságnak, a velük való szolidáris párbeszédnek pedig nem lenne szabad kihálnia az értelmiségből. Ma úgy látszik, hogy néhány jelentős kivételtől eltekintve (mint Ferge Zsuzsa, Szalai Erzsébet, Tamás Gáspár Miklós stb.) ez az értelmiségi elittel szemben természetes módon megfogalmazódó erkölcsi igény egyelőre csak romantikus baloldali ábránd. Az új kelet-közép-európai kapitalizmusban inkább a szociáldarwinizmus lett az új elitek uralkodó erkölcsi elve. A lemaradókat ennek az értékrendnek a nevében nem csupán kifosztják, hanem meg is alázzák. A régi, posztkádári és az új, orbáni elitcsoportok (mint afféle első generációs gazdasági, kulturális vagy politikai vállalkozók) felemelkedésüket vagy pozícióik megtartását kizárólag sa-

valóságos munkaerőpiac sem, amely a piaci szereplők megnevezését szükségesé tette volna. De azért az, hogy a baloldali pártok vagy a szakszervezetek nyilvános szóhasználatában a munkás, a dolgozó, a proli vagy a melós kifejezés szinte elő sem fordul, arról árulkodik, hogy a munkásokat inkább csak választóknak tekintik, mintsem annak a társadalmi bázisnak, amelyek politikai képviselőit egyértelműen magukra vállalnák.

A jobbközép konzervatív pártok, különösen a Fidesz azt a fiatal, erőszakos új elitréteget tekinti fő bázisának (a konzervatív szavazókön kívül), amely 1998 után érezte meg, hogy történelmi lehetőséget kapott. Feltéve, hogy eléggé kíméletlen, gátlástalan, és élni is tud ezzel. A fideszes homo novus polgári jövőképében azoknak, akik nem tudnak gondoskodni magukról, legfeljebb annyiban van helyük, hogy a hatalom gyakorlóinak politikailag számolniuk kell velük. Annyit adni kell nekik, hogy békén maradjanak, és annyit ígérni is, hogy rájuk szavazzanak.

A magyar szélsőjobb nyelvén az a szó, hogy „proletár” vagy „proli” ma egyértelműen a „bűdös bunkó”-val, a „bűdös kommunista”-val (néha a „bűdös zsidó”-val) rokon, esetleg szinonim kifejezés. (Hornt, ha gyaláznai akarják, nemcsak puffjakként, hanem „bűdös bunkó”-ként, „bűdös proli”-ként is emlegetik.)

Csak történelmi okokkal magyarázható az, hogy a szélsőjobb miért beszél a proletárról ilyen heves indulatokkal, ilyen fordított osztálygyűlölettel. A szélsőjobb legfontosabb szociológiai bázisát alkotó, most reorganizálódó új magyar úri középosztály egész mitológiája a háború után elszenvedett sérelmeire épül. Az 1945, de különösen 1956 utáni üldözöttség, elnyomatás és az ebből fakadó frusztráció nyomán a magyar úri középosztályban nemzedékről nemzedékre öröklődő szfereotípiá, hogy őket minden baj a zsidók, a kommunisták és a proletárok miatt éri (tartalmilag gyakran összemossa e kategóriákat), akik megroppantották a nemzeti-keresztény úri középosztály gerincét. Ebben a minden önkritikát nélkülöző mitológiában tökéletesen elszikkad az, hogy 1956 alapjában egy antitotalitárius baloldali forradalom volt, és centrumában a nemzeti ellenállást osztálybázisban megszervező munkástanácsmozgalom állt. Az úri középosztály mai propagandistáinak 1956-ról nem a forradalom, hanem csak a szovjet csapatok inváziója és csak a forradalom leverését követő megtorlás jut az eszébe.

Nehéz ma felmérni, hogy azok a szakszervezeti vezetők, akik korrupt vagy erkölcstelen hírbe keveredtek, maguk is mennyit ártottak a munkások ügyének. A régi és az új szakszervezeti elit meghatározó csoportjai nem ismerték fel, hogy az átmenetben a szakszervezeti elit gazdasági és politikai erkölcsé politikai tényezővé vált. Ennek is szerepe van abban, hogy a szakszervezetek legitimitása és mozgó-

sító ereje évek óta folyamatosan csökken. A munkások magukra maradtak az átmenetben. A munkásságnak mint osztálynak a felszámolása a kommunista fordulat kezdődött, amikor a hatalom kisajátította szervezeteiket, és 1957-ben azzal folytatódtott, hogy szétverték szervezeteiket és leszerelték aktivitásukat. Ez a felbomlás a hatvanas és a hetvenes évek felemás polgárosodási folyamatában teljesedett ki. Az atomizálódott magyar társadalom viszonyai között a munkások kimaradtak a rendszerváltásból és a privatizációról folytatott alkufolyamatokból, szakszervezeteik nem vehettek abban részt. Az alkuk a politikai, a gazdasági és az értelmiségi elitcsoportok között kötettek meg. Ezért hiányzott a magyar rendszerváltásból az a citoyen ethosz, amely például a szervezett civil társadalom ereje révén (Szolidaritás) a lengyel rendszerváltást áthatotta.

A magyar munkások ma már nem alkotnak szervezett osztályt, nincs osztálytudatuk, és egységes osztályszervezeteik sem léteznek. A magyar társadalomból hiányzik a szolidaritás, hiányoznak a szolidaritás szervezetei és intézményei. A munkások átrétegződése következtében egyébként az egyes munkásrétegek között nagyok lettek a különbségek, így aligha remélhető, hogy közöttük a szolidaritás valaha is kibontakozhasson.

Egy részük ma már bent van az Európai Unióban. Transznacionális cégeknél dolgozik, nemzetközi piacra. Átlagbérük, biztonságuk, munkakultúrájuk magasak a többi munkás átlaga felett van. Más részük maga is vállalkozóvá (gyakran kényszerállalkozóvá) lett, hiszen az 1990–1994 között felszámolt csaknem másfél millió munkahely a munkások egyharmadát érintette. Választási lehetőségeik beszűkültek. A magyar munkások most kezd ismerkedni az önfoglalkoztatás, a rugalmas munkaszervezet, a rugalmas munkaidő modern formáival nyugati sorstársainál sokkal kiszolgáltatottabb, védtelenebb helyzetben. Az alacsonyan képzett, hátrányos régiókban dolgozó munkások pedig tömegesen marginalizálódnak. Náluk nemcsak a szegénység, hanem a szegénység kultúrája is kialakult, és ezt a kultúrát örökölték tovább. És a magyar családok legszegényebb harmadában születik a gyerekek több mint a fele.

Persze a legjobban fizetett munkások is vesztesek a politikai és a gazdasági elítélés képest. Ez a tény, a széles és valódi középrétegek hiánya és a riasztóan nagy jövedelmi különbségek egyaránt arra indítják az elitcsoportokat, hogy elfedjék a valóságot. Morális önfelmentést merítenek abból, hogy a munkásokat bűnbaknak teszik meg a szocializmus évtizedeideiért. Bár az, hogy akkor az ő nevükben gyakorolták a hatalmat, gyakran nem jelentett többet, mint azt, hogy az ő nevükben iták a reprezentációs konyakot.

Thoma László
szociológus



– A régi vasmunkás kollégákat keresi...? Hm. A C2-es tömböt egy hardverimportőr cég bérlti, esetleg rájuk tetszik gondolni?

MARABU RAJZA

tikumra. Az olvasó már várja, hogy a Nagy Fehér Ember mikor kezd üveggyöngyöt vagy apró tükröket osztogatni a nyomorult bennszülötteknek.

A magyar munkásokhoz ilyen kevés ismerettel utójára talán csak a magyar kommunisták moszkvai központja viszonyult. Demény Pál mesélte egyszer, hogy a harmincas években azért szakított a moszkovítákkal, mert azok a munkások között mezítlábas tüntetésre felhívó röplapokat akartak terjeszteni. Túl azon, hogy az egyébként roppant kalandos utakon hazajuttatott röplapok terjesztéséért komoly büntetés járhatna, Demény azt is tudta, hogy a magyar munkások utcai felvonulásra nemhogy mezítláb, de még nyakkendő nélkül sem hajlandó kimenni, hiszen számára egy ilyen alkalom ünnepet jelent. (Mellesleg Demény Pál emlékei szerint ugyanez a moszkvai központ szeptember hónapban akart aratósztrájkot szervezni Magyarországon...)

A hatalom- és a vagyonnélküliek iránti

ját kiválóságuk bizonyítékának tekintik, a veszteségeikről pedig úgy gondolják, hogy vessenek magukra. Arra, hogy ők a kiválasztottak, éppen a lemaradók nagy tömege a bizonyíték. Ezeknek az elitcsoportoknak elemi érdekük, hogy megszerzett pozícióikat (egymással harcolva vagy kiegyezve) tartós uralmi struktúrák kiépítésével biztosítsák. Ezt valóban nehezen lehetne végrehajtani tartós lelkiismeret-furdalás mellett. Az elit ha uralmat akar, nem érezhet egyúttal részvétet is a vesztesek iránt. A részvételhez és a szolidaritáshoz ez az elit még túlságosan is parvenű.

Az új magyar közbeszéd a munkást vagy eufemisztikusán vagy lekicsinylően említi. Még a baloldali pártok és a szakszervezetek is inkább munkavállalókról és nem munkásokról beszélnek. A „munkavállaló” a német „Arbeitnehmer” túlkörfordítása, nálunk a rendszerváltás előtt nem is használták. Igaz, hogy akkor még „Arbeitgeber”, „munkaadó” sem létezett – az államon kívül. Nem volt tehát